
Cartes de Salvador Espriu a Aurora Bertrana

a cura de Maribel Gómez

L'any 1960 Salvador Espriu agràia a Aurora Bertrana «la seva cordial i admirable carta, la qual m'ha fet molt de bé. Passo per ser una bèstia burella i potser sí que ho sóc, però sento de debò l'amistat i agraeixo sinceríssimament qualsevol mostra d'afecte i simpatia, sempre tan regatejables per la gasiva i freda fauna d'aparència més o menys humana del nostre país. Pensi, doncs, fins a quin punt em commou l'amistós record d'una dona autèntica i d'una dama». ¹ S'iniciava així una relació epistolar i amistosa que es perllongaria durant vuit anys més. ²

Amb aquesta edició de la correspondència de Salvador Espriu a Aurora Bertrana donem a conèixer uns documents, fins avui inèdits, i que, si bé no són d'un alt interès per a l'estudi de la producció del poeta, són importants en la mesura que aporten noves dades a la seva biografia —confirmant, a més, el seu tarannà personalíssim que amagava, rere la façana d'home inabastable, una persona molt sociable i de caràcter afable en la intimitat— i resulten, sobretot, esclaridors pel que fa a la trajectòria literària d'un personatge com Aurora Bertrana.

L'epistolari presentat ofereix una mostra important de documents que permeten fer el seguiment de la gènesi d'edició de la novel·la inèdita d'Aurora Bertrana, *Cendres*. També s'entreu la relació professional i personal que s'establí entre tots dos escriptors i dibuixen un retrat prou precís de la figura d'Espriu com a personatge intel·lectual de referència. És remarcable la bona acollida del poeta

1. Vegeu la carta del 16 de juliol de 1960.

2. Probablement els dos escriptors es van conèixer l'any 1936, quan formaren part del jurat del Premi Joan Crexells. (Veg. Maria CAMPILLO, *Escriptors catalans i compromís antifeixista, 1936-1939*, Barcelona 1994, p. 37.)

envers l'obra de l'autora tant pel que fa a l'obra ja publicada com pel que fa als projectes literaris insinuats per l'escriptora.

L'any 1966 l'editorial Alfaguara anunciava l'existència de dues novel·les de l'autora no publicades encara: *Cendres* i *Vent de grop*.³ Aquesta última seria publicada, en la mateixa editorial, un any després. La primera resta encara inèdita.⁴ Però sis anys abans la novel·la ja era enllestida i l'autora s'adreçava a una figura de reconegut prestigi social i cultural com era Salvador Espriu per tal de fer-la-hi llegir i demanar-li un pròleg introductori.⁵ El gener de 1964 Espriu, entusiasmat amb l'obra i conscient de les dificultats editorials del moment, respon afirmativament al prec. A. Bertrana rep un text en el qual es copsa un desplegament de la més genuïna ironia espriuenca per denunciar el mal moment pel qual passa la literatura catalana. Però *Cendres* restarà inèdita i el petit pròleg del poeta també.

El conjunt de l'epistolari objecte del nostre estudi és format per setze documents inèdits conservats en el Fons Bertrana de la Universitat de Girona: quinze cartes adreçades a Aurora Bertrana i una a B. Xifré-Morros. Hi consta també el pròleg inèdit que Espriu va escriure per introduir la novel·la *Cendres*. Tretze de les cartes són manuscrites i tres són mecanografiades.

La correspondència abraça els anys compresos entre 1960 i 1968. La periodicitat és irregular, essent anual els primers quatre anys i més fluïda posteriorment, per la qual cosa és possible considerar que alguna de les cartes s'hagi perdut. Tanmateix, la coherència del corpus és tal que aquesta darrera possibilitat ens sembla improbable.

La transcripció dels documents s'ha fet directament a partir dels originals. He transcrit escrupolosament el text dels diferents documents sense fer cap tipus d'intervenció, bo i mantenint les abreviatures i l'ús de signes de puntuació i he marcat amb lletra cursiva aquells mots que en l'epístola original eren subratllats. En l'aparat de notes, faig constar la descripció del document transcrit (tipus de paper, transcripció de les dades que conté, si és manuscrit o mecanografiat i si el document és signat o no).

El criteri seguit per a l'anotació ha estat el d'intentar permetre a un lector mitjanament informat seguir sense problemes el fil que hi ha darrere l'epistolari. Com que la figura d'Aurora Bertrana és molt més desconeguda que la del seu emissor, el noranta per cent de les anotacions fan referència a la seva producció literària, tot i que també completen les dades d'alguns llibres, d'altres personatges i d'entitats.

Voldria agrair la constant orientació de Víctor Martínez-Gil i de Josepa Gallofré, així com l'accessibilitat als documents procurada per Antònia Boix i Margarida Casacuberta de la Universitat de Girona.

MARIBEL GÓMEZ

3. Ho feia a la contraportada de la seva edició de *Fracàs*.

4. L'original mecanografiat es guarda en el Fons Bertrana de la Biblioteca Universitària de la Universitat de Girona.

5. He afegit com a apèndix aquest document així com la carta adreçada al senyor B. Xifré-Morros. Vegeu els apèndixs I i II.

Barcelona: 16 de juliol del 1960⁶

Sra.

Aurora Bertrana
Vilada⁷

Molt estimada amiga:

M'ha fet molt content el veure que es troba bé i que gaudeix d'una solitària pau, en el seu doble aspecte físic i moral. Celebro també que escrigui, però ja no entenc tant que trobi a faltar cap companyia intel·lectual i que els col·legues li puguin mancar: on pararia la seva tranquil·litat, si els tingués a la vora?

M'ha agradat molt la seva cordial i admirable carta, la qual m'ha fet molt de bé. Passo per ser una bèstia burella i potser sí que ho sóc, però sento de debò l'amistat i agraeixo sinceríssimament qualsevol mostra d'afecte i simpatia, sempre tan regatejables per la gasiva i freda fauna d'aparença més o menys humana del nostre país. Pensi, doncs, fins a quin punt em commou l'amistós record d'una dona autèntica i d'una dama.

Sí, els lletraferits acostumem a endrapar, i he tingut ocasió de comprovar que, davant llur col·lectiva gana, perillen fins i tot estovalles i vaixelles. De la vanitat professional, què diria? Quant a l'actitud intel·ligent i digna de la nostra degana, la donava per descomptada, malgrat el fet, una mica atabalador i invitador a una certa perplexitat, de pertànyer i pel cap baix, a la mateixa lleva de la besàvia del Pare Etern.⁸

Li desitjo el millor estiu possible i li recomano que no s'atansi a Barcelona fins a l'entrada de la tardor. Que pugui escriure molt i respirar encara més. "Touché" per tot allò que em diu del meu llibre i tota una grossa de gràcies.⁹

Mani sempre el seu devot afm.

Esprui

6. Carta manuscrita en paper blanc de mida 13,5 × 11 cm.

7. Vilada de Guardiola. El febrer de 1937 Prudenci Bertrana demanava que se l'autoritzés a residir en aquest municipi. Allà passà amb la seva esposa i la seva cunyada la guerra i, tot i que en acabar el contenciós tornaren a Barcelona, suposo que l'amistat feta per la família amb el doctor Àngel Soler Daniel va fer que Aurora Bertrana encara hi residís algunes temporades.

8. Aquesta referència fa al·lusió directa a la figura de Caterina Albert, «Víctor Català», que aleshores comptava noranta anys.

9. Pot ser que es refereixi a *La pell de brau*, publicada aquell mateix any.

Barcelona, 22 de juliol de 1961¹⁰

Sra.

Aurora Bertrana
 “Les Eres de Guardiolaans”
 Vilada

Molt estimada amiga Aurora:

No solament he llegit la seva carta, sinó que l’he rellegida una pila de vegades: tant m’ha agradat el seu to d’amistat sincera, al qual sentiment corresponc de debò, com vostè prou sap. Totes les coses que diu són per desgràcia massa certes, i potser sí que ja no ens queda altre refugi que el plany elegíac. Tal vegada, en perdre-hi la vida, hi surt guanyant la literatura. Migrada victòria en la major part dels casos asseguraria, però diuen que qui no s’accontenta és perquè no vol.

Quedo esperant la seva novel·la, la qual farà que ens vegem, en un indret o un altre. Em sento molt “touché” per la seva confiança, d’altra banda una forta invitació a la meva vanitat perquè tinc.¹¹ Aquesta darrera és una mena de bèstia que tinc molt refrenada, tot el que puc, però sempre hi ha el perill que se’m surti de mare, si es serveix disculpar-me l’expressió. No me l’atü, doncs, de cara a la salvació de la “lamineta”,¹² com he sentit a dir a alguna ingènua gent.

Que l’estiu i els seus déus li siguin propicis, pel bé dels seus amics (els de vostè, no els de l’estiu, és clar) i de les lletres d’aquest petit i trist país. Records, de part nostra, al Dr. Soler i Daniel, a la seva família i als senyors de Guardiolaans.¹³ Els meus germans també la saluden amb tota la simpatia, a la qual salutació m’associo amb la màxima cordialitat. Mani sempre el seu invariable afm.

Espriu

10. Carta manuscrita en quartilla blanca impresa amb la capçalera: «Salvador Espriu». Aquesta mateixa capçalera la trobem en les lletres 3, 6 i 13.

11. Segons es desprèn de la relació epistolar, Aurora Bertrana li demana que llegeixi la seva novel·la *Cendres* i un pròleg per tal d’introduir-la quan aquesta sigui editada.

12. Fa referència a la metàtesi que es produeix en pronunciar «amineta» per *animeta*. És conegut l’interès per la llengua viva que sentia el poeta. Els comentaris al voltant del rigor i la precisió lingüística sovintegen tot al llarg de l’epistolari.

13. Àngel Soler i Daniel. A. Bertrana l’esmenta com a conegut del seu pare a *Una Vida* i en el mateix paràgraf diu que allà féu coneixença de la família Biosca-Jover. (Veg. A. BERTRANA, *Una vida*, dins P. BERTRANA, *Proses bàrbares. Els herois* [Barcelona 1965] p. 86.) Pot ser que Salvador Espriu es refereixi a aquests coneguts.

Barcelona, 12 de juliol del 1962¹⁴

Sra. Aurora Bertrana
 “Les Eres de Guardiolaans”
 VILADA

Molt estimada amiga Aurora,

Ahir em va dir el Dr. Soler i Daniel que vostè estava ja a “Les Eres” per a passar-hi l'estiu. Em va dir també que l'havia acompanyada la família Saltor.¹⁵ Espero que es trobarà aquí de primera i molt ben assistida, com sempre, i que se restablirà del tot i tornarà com nova a Barcelona.

Jo estic enfeinadíssim com mai. No podré, per tant, venir-la a veure, però ja sap que em pot manar i que estic incondicionalment a la seva disposició.

Rebi tota l'amistat del seu afm.

Esprui

P.S. No es molesti a contestar-me. La vull acompanyar des d'ací, no empipar-la.

Barcelona, 18 de novembre de 1963¹⁶

Sra.
 Aurora Bertrana
 Ciutat¹⁷

Molt estimada amiga Aurora,

Ahir vaig rebre la seva carta, tan amable i generosa, i avui m'apresso a contes-

14. Carta mecanografiada i signatura autògrafa en quartilla blanca.

15. Fa referència a la família d'Octavi Saltor.

16. Carta manuscrita en quartilla blanca impresa amb la capçalera: «Asistencia Sanitaria Colegial, S.A. Inscrita en la Comisaría de Asistencia Médico Farmacéutica con el nº. 849. Do-

tar-la, no com ella es mereix, sinó com bonament podré: accepti la voluntat, dit sigui amb un vell terme de *captaire*, el qual és, com natural, “un *servidora*”.¹⁸ He estimat i he agraït molt més del que li podria encarir les seves paraules, perquè són de vostè i perquè m’arriben en un moment de gran fàstic i d’extrema indignació. Si ha tingut ocasió de veure algun comentari de la crítica oficial, prou comprendrà per què.¹⁹ Però més val deixar-ho córrer, car no s’hi guanya res, llevat d’una possible crisi hepàtica, que cal de totes passades evitar.

Avui mateix o, a tot estirar, demà passaran a recollir l’exemplar de la seva novel·la: me n’ocuparé de seguida que podré.

Perdoni aquesta carta, una mica precipitada i, per tant, mal endreçada. Però no volia de cap manera ajornar la resposta a la seva. Rebi tota l’amistat del seu invariable afm.

Espriu

micilio social: Vía Layetana, 31 (Casa del Médico). Oficinas: Paseo de Gracia, 52, 2º. - Teléfono 232 46 01. Barcelona -7.» Aquest és el domicili de la mútua que creà el germà d’Espriu, Josep Espriu. Quan aquest despatx deixà de ser la seu de la mútua el poeta el mantingué per a ell. (Vegeu Antoni BATISTA, *Salvador Espriu: itinerari personal*, Barcelona 1985, ps. 14-15. Aquesta mateixa capçalera la trobem en les lletres 7, 8, 9, 11 i 12.)

17. Aurora Bertrana residia en el pis on havien viscut els seus pares, al carrer Roger de Llúria, núm. 4.

18. Aquests mots formen part de la primera intervenció del Botxí de *Primera història d’Esther*. «BOTXÍ: Bastarà ajupir-te, manu, per tal que un *servidora* t’amidi còmodament tendrums i molse i et festegi amb cortesia les costelles i altres diverses mostres de cocals. I no se m’atabuixi en la comesa, que prou la ganiveta és esmolada.» Veg. Salvador ESPRIU, *Primera història d’Esther* (Barcelona 1976). El subratllat és meu.

19. Es referix a la crítica teatral del moment. L’11 de novembre de 1963, l’Escola d’Art Dramàtic Adrià Gual, sota la direcció de Ricard Salvat, havia estrenat *Gent de Sinera* i *Antígona* al teatre Romea. Espriu en recordar l’experiència de *Gent de Sinera* diu: « [...] va obtenir un ressonant succés de públic i alhora suscità el rebuf i fins les ireds d’un considerable sector de la crítica local del moment.» I el mateix Salvat recorda: «[...] el to en què vam ser tractats —ell com a escriptor, jo com a director— per una part de la crítica, en aquell moment representativa, em va fer perdre la paciència [...]» Veg. Salvador ESPRIU/Ricard SALVAT, *Ronda de mort a Sinera* (Barcelona 1985), ps. 8-9. El 14 de novembre el crític Luis Marsillach des de «Solidaridad Nacional» diria: «[...] *Lo que no tiene sentido es escribir lo que ya está escrito desde hace siglos, sólo para desnudarlo de grandeza, porque esos personajes de la Antígona de Espriu, que recitan su papel frío y monótonamente, parecen unos alumnos de lenguas muertas que están intentando traducir de un griego mal aprendido. Claro que no toda la culpa debe de ser del autor. En esa escuela de arte dramático por lo visto sólo enseñan a hablar en tono de salmodia, a mantenerse en escena en posición hierática y andar con lentos pasos de sonámbulo. [...] El poema está escrito en un catalán desgarrado y barriobajero, un catalán de germantía. Tiene sabor, gracia y colorido, pero observo con pena como nuestros escritores vernáculos en vez de refinar y ennoblecer el idioma lo están haciendo cada vez, más vulgar y plebeyo. El idioma es una creación de pueblo, y me parece bien que se recojan todas las maneras populares de decir, que son las vivas, pero si hay que hablar y escribir en lenguaje tabernario, sobran los escritores. Y conste que en este caso concreto de Espriu, la cosa tiene una gracia y una calidad.*»

Barcelona, 7 de gener de 1964²⁰

Sra.

Aurora Bertrana
Ciutat

Molt estimada amiga Aurora,

Aquí té a la fi el meu pròleg.²¹ Disculpi la meva negativa trigança, però vostè sap prou que no “habito”. Disculpi també que l’hi enviï manuscrit,²² però és que el passar-ho a màquina ho entretindria, car les mecanògrafes de què disposee estan molt enfeïnades i, altrament, no saben una paraula de català, tot i ser alguna d’elles del país, la qual cosa és el nostre pa de cada dia. Hauria de corregir cent mil vegades, i em farien tornar més ximple del que sóc, que Déu n’hi do. Jo hauria volgut que vostè l’hagués rebut com a present de Nadal o, si més no, de Reis, però no l’he pogut tenir a punt ni per a l’una ni per a l’altra diada. Hauria també volgut de fer una cosa una mica més digna dels seus mereixements, però no en sé més i accepti, li ho prego, la bona voluntat.

Que tingui molt bon any. Suposo que va rebre els meus mots de resposta a la seva gentilíssima carta.²³ Gràcies una vegada més i disposi sempre del seu invariable afm.

Esprui

P.S. Quan arribi l’hora de l’edició, m’agradaria, si li plau, de veure les proves del meu treball, és un costum en mi molt arrelat.²⁴ Gràcies.

P.S. No cal dir, però, que si no l’hi serveix o si el troba bunyol, al foc, sense contemplacions.²⁵

20. Carta manuscrita en paper quadriculat de quadern de mida 14,5 × 18 cm.

21. Vegeu l’Apèndix II.

22. Es conserva, però, una còpia mecanografiada d’aquesta carta i dues còpies més, també mecanografiades, del pròleg. Imagino que la mateixa Aurora Bertrana el devia copiar a màquina per tal de fer-lo arribar a l’editorial.

23. Deu fer referència a la carta anterior.

24. És coneguda la voluntat d’Esprui de sotmetre els seus escrits a escrupoloses revisions.

25. Per tal de completar aquesta edició em vaig adreçar al Centre de Documentació i Estudi Salvador Esprui d’Arenys de Mar per poder obtenir informació respecte a les cartes enviades per A. Bertrana, però sembla ser que el poeta llençà al foc gran quantitat de cartes.

Barcelona, 10 de juliol de 1964²⁶

Sra.

Aurora Bertrana
CIUTAT

Estimada Aurora,

He llegit per dues vegades la seva biografia del seu pare.²⁷ Quina vida més dolorosa i més interessant, i que malament ho passarien tots vostès! Crec amb tota sinceritat que ha trobat vostè el to que li correspon i que ha deixat enllestit un llibre digne de vostè i del seu pare.

Me'n vaig de Barcelona i no tornaré fins el dia 3 d'agost. Un cop de nou aquí, agafaré una altra vegada el seu treball i em dedicaré a analitzar-lo i a anotar-lo amb la cura que es mereix. Entretant, un bon estiu i disposi sempre del seu afm.

Espriu

Barcelona, 30-IX-64²⁸

Sra.

Aurora Bertrana
Ciutat

Estimada Aurora,

Espero que hagi passat un bon estiu i així ho desitjo de tot cor. El meu ha estat literalment infernal, sobretot per culpa de la feina. No sé si ho podré suportar gaire més, perquè tinc els nervis en ple desgavell: ja no sóc jove i no estic massa bo, i

26. Carta mecanografiada i amb signatura autògrafa en quartilla blanca.

27. Es refereix a l'estudi biogràfic de Prudenci Bertrana, *Una vida*, que A. Bertrana publicà l'any 1965. (*Op. cit.*) Sembla que l'autora l'hi envià per tal que el llegís i donés la seva opinió.

28. Carta manuscrita en quartilla blanca.

aquesta és una vida de folls. Però no parlem de coses tan rebèsties i tan tristes.

Li retorno el seu admirable treball sobre el seu pare, no com jo hauria volgut, car tenia el propòsit de repassar-lo paraula per paraula i no n'he tocat cap, al capdavant, pels motius al·ludits. De manera que li prego de prendre la bona voluntat, encara que diuen que de bones intencions, etc. Li puc assegurar, però, sense adjectivacions que no escauen ni al seu tarannà ni al meu, que, tal com li deia en la meva primera impressió, es tracta d'un estudi difícilment superable, fins i tot per vostè mateixa, i que és ben bé digne del gran escriptor biografiat i de la seva biògrafa. És just de proporcions, excel·lent de ritme, esplèndidament escrit (a condició de passar-se una mica la tovallola d'en Fabra i Cia.), ameníssim i ple d'una humaníssima tendresa i d'una punyent emoció, més punyent per retínguda i, per tant, civilitzada. El meu homenatge d'aprenent.

Bé, estimada Aurora, el brogit se m'enduu i he d'acabar aquesta carta tan mal estergida però, com espero que veurà, de debò sincera. Disposi sempre del seu incondicional afm.

Espriu

8

Barcelona, 16 d'octubre del 1964²⁹

Sra. Aurora Bertrana

Ciutat

Molt estimada amiga Aurora,

La seva carta m'ha afligit de debò, sobretot en veure la radical impotència d'ajudar-nos els uns als altres. Sabia les seves contrarietats editorials per en Saltor, amb el qual em vaig topar l'altre dia pel Passeig de Gràcia. No perquè vulgui animar-la, sinó perquè n'estic convençut, ja veurà com per aquest cantó les coses se li adobaran, i jo faré el que podré per la meva banda, sense que això vulgui dir, com és natural, que li pugui prometre ara res en concret.³⁰ Quant al seu braç, ja em semblava a mi, pel que vostè em va dir, que no li havien endegat el trenc d'una manera adequada, però espero que amb aquest segon guix el mal quedarà endreçat.

No es descoratgi, per favor, i cridi'm per telèfon totes les vegades que li plagui,

29. Carta mecanografiada i amb signatura autògrafa en quartilla blanca.

30. Imagino que l'autora començava a tenir problemes amb la publicació de *Cendres*.

que no m'ha d'amoïnar mai. I miri de treure's del damut aqueixa dona de fer feïnes, que de tot el que em conta és el que em preocupa més.

Dispensi aquesta carta a màquina. Disposi sempre del seu afm.

Espriu

9

Barcelona, 14-I-65³¹

Sra. Aurora Bertrana
Ciutat

Molt estimada amiga Aurora,

Em diuen que només se la pot visitar els dimarts, dijous i dissabtes, de quatre a dos quarts de sis i, per tolerància, els matins, d'onze a dotze: un horari impossible per a mi. Ja sap, però, que estic, com sempre, a la seva disposició per a tot el que calgui, però no puc venir-hi a fer companyia, com seria el meu desig. Li faig arribar aquesta carta per conducte de la Srta. Soler i Tarruell,³² per l'estimada família de la qual sé notícies de vostè i de la seva malatia, que aviat superarà, com m'asseguren i així ho espero i ho desitjo de tot cor. Mani tothora el seu afm.

Espriu

10

Barcelona, 12 d'agost de 1965³³

Sra.
Aurora Bertrana
Vilada

Estimada amiga Aurora,

Em fa molt feliç de veure que està passant un agradable estiu i que pot dedicar el seu temps a escriure. Estic també content de saber que té la novel·la quasi (ara

31. Carta manuscrita en quartilla blanca.

32. Imagino que es tracta de la filla del doctor Soler.

33. Carta manuscrita en quartilla blanca.

s'ha de dir "gairebé") acabada.³⁴ No cal que li digui, quant a llegir-la, que em pot manar, com sempre. I, a més, "touché" i encantat.

La visita d'en Boix³⁵ i la devolució de "Cendres" m'han fet, és clar, molta menys gràcia, o gens. Però ja es veia venir. No s'hi amoïni i no ho consideri un fracàs, sinó un entrebanc, un de tants a suportar i a vèncer. Ja veurà com és qüestió de temps.

He vist "Oviri"³⁶ a les llibreries, i queda molt bonic. Veig que són històries d'animals, i no pas de dues potes, sinó de molt respectables i admirables de Déu. Ningú amb més obligació que vostè, filla de l'extraordinari autor de "L'ós benemèrit", per a escriure-les. Moltes gràcies "a la bestreta" (fórmula que sempre m'ha semblat una solemne bestiesa) per l'exemplar que em promet.

Aprofiti el temps per a passejar i respirar, que després l'espera aquest infecte cafarnaum [*sic*] de Barcelona. Jo, empresonat i lligat de peus i mans com un "Sant Cristó", per culpa de la pròpia irremeiable estupidesa. El germà i la seva pròpia li envien molts records.³⁷ Doni'ls, per favor, de part meua, al "gentleman Farmer", al Dr. Soler i Daniel i a tutti quanti. Disposi sempre del seu invariable afm.

Espriu

11

Barcelona, 6 d'octubre de 1965³⁸

Sra.

Aurora Bertrana
Ciutat

Molt estimada amiga Aurora,

Moltes gràcies per les seves amables i generoses paraules, dictades per la seva cordial amistat. Crec, però, que l'èxit correspon del tot a en Salvat i als seus magnífics col·laboradors.³⁹

34. Potser es referix a *Fracàs* que seria publicada l'any 1966.

35. Josep M. Boix i Selva, escriptor, traductor i director literari de l'Editorial Vergara. Sembla que *Cendres* s'hauria d'haver publicat sota la seva benedició. Recordem que aquesta editorial publicaria l'obra *Proses bàrbares* de Prudenci Bertrana precedida de la biografia que féu la seva filla.

36. Es refereix a *Oviri i sis narracions més*, publicada l'any 1965.

37. Josep Espriu i la seva dona.

38. Carta manuscrita en quartilla blanca.

39. El dia 1 d'octubre de l'any 1965 el director teatral Ricard Salvat i Ferré estrenà el muntatge sobre textos narratius, poètics i dramàtics de Salvador Espriu titulat *Ronda de mort a Sinera*. «[...] Bé, l'estrena (Romea, 1-X-1965) va ser una experiència meravellosa, enriquidora: públic entusiasta bona crítica i aviat, poc després, els premis.» (Veg. Salvador ESPRIU/Ricard SALVAT, *op. cit.*, p. 9.) L'obra va ser representada a Madrid, tant en català com en la versió castellana d'Espriu. Veg. Ricard SALVAT, *Pròleg a Ronda de mort a Sinera* (Madrid 1974).

Vingui'm a veure quan vulgui. Acostumo a ser a «l'antre» de Tapineria⁴⁰ tots els dies a partir de l'una.

M'encantarà llegir la seva novel·la.⁴¹ De l'«Oviri», per ara, res. Les noies de «Presència»⁴² no han fet acte d'ídem.

És esplèndid que surtin a la fi, per Nadal o quan sigui, les O.C. del seu pare. Ho sabia per en Saltor. És esplèndid també –i indefectible– que vostè les presenti.⁴³

De nou, moltes i moltes gràcies. Disposi sempre del seu afm.

Esprui

12

Barcelona, 29 de gener de 1966⁴⁴

Sra.

Aurora Bertrana

Ciutat

Estimada Aurora,

Li escric exclusivament per condoldre'm amb vostè per la mort de «Victor Català»,⁴⁵ aquesta dona de debò extraordinària. Encara que era inevitable que es produís en qualsevol moment, aquesta mort, que ens ha empobrit a tots, m'ha impressionat molt i m'ha acabat de fer-me adonar de com estimava aquesta dona

40. Vegeu capçalera de la carta del 5 d'agost de 1968.

41. Crec que es torna a referir a *Fracàs*.

42. «Presència». Setmanari fundat a Girona el 10 d'abril de 1965 per Manuel Bonmatí que el dirigiria els primers trenta-nou números. (Vegeu Josep FAULI i altres, *Tele/Estel, Arreu, Oriflama, Canigó i Presència. Cinc revistes entre la dictadura i la transició*.) Segons sembla, Espriu esperava la visita de Carme Alcalde i M. Rosa Prats (caps de redacció) per tal de rebre un exemplar d'*Oviri* i probablement per fer-ne una ressenya tal i com es desprèn de les referències fetes en la carta del 14 de febrer de 1966.

43. Les *Obres completes* de Prudenci Bertrana es van publicar l'any 1965 a l'Editorial Selecta. Aurora Bertrana féu una introducció titulada *Prudenci Bertrana i la seva obra*.

44. Carta manuscrita en quartilla blanca.

45. Caterina Albert morí el 27 de gener de 1966. La relació entre A. Bertrana i Víctor Català fou molt estreta. *Oviri* li era dedicat així: «A Caterina Albert animadora, consellera i... quasi goso dir col·laboradora d'aquest llibre consagrat a les bèsties, del qual hem parlat cada dia durant tot un estiu. Jo voldria que, en llegir-lo, la il·lustre escriptora i excel·lent amiga pogués reviure amb goig aquests episodis de la vida dels nostres estimats companys els animals domèstics,

sense conèixer-la.⁴⁶

Li prego de voler ensenyar aquesta carta al nostre estimat amic Octavi Saltor, perquè també l'escriu per a ell. Com que no conec cap familiar de Caterina Albert, els considero com a tals a vostès dos: moltes gràcies.

Disposi sempre del seu invariable afm.

Espriu

13

Barcelona, 14 de febrer de 1966⁴⁷

Sra.

Aurora Bertrana
Ciutat

Estimada Aurora,

Sento que sigui tan difícil de trobar-me, però prou sap que no ho puc evitar, que no hi tinc cap culpa. No recordo que en Saltor m'hagi parlat de la fotocòpia, ara, però no cal que li digui que no tinc cap inconvenient que publiqui la meua carta,⁴⁸ encara que no sé què hi ha pogut veure de particular.

Per què està pessimista? Una dona que acaba de llançar a la venda un llibre meravellós i una filla que té el goig d'aconseguir a la fi la reedició de les obres completes del seu pare! Per cert que, quant al primer, el meu comentari queda en peu, però "Presència" no fa acte d'ídem. Quant al segon punt, encara no les he fullejades, i és probable que trigui a encarar-m'hi, contra el meu més sincer i fervorós desig, perquè no sé on cercar el temps per a llegir el que de debò em plau.

I res més per avui. Disposi sempre del seu invariable afm.

Espriu

els seus i els meus barrejats en aquesta obra.» L'any següent *Vent de grup* aniria dedicat a la seva memòria.

46. Recordem que Espriu sempre valorà altament l'obra de Víctor Català, que junt amb la prosa d'autors com Ruyra o el mateix Bertrana l'influïren en les seves primeres creacions.

47. Carta manuscrita en quartilla blanca.

48. Fa referència a la carta anterior. Probablement en Saltor volgué fer públic el condol d'Espriu.

Barcelona, 27 d'octubre de 1967⁴⁹

Sra.

Aurora Bertrana
Ciutat

Molt estimada amiga Aurora,

Li agraeixo molt la seva carta del dia vint-i-tres del corrent, tan amable i afectuosa. Sí, fa una pila pila de temps que no ens hem vist, i això no pot ser, de manera que haurem de combinar una pròxima entrevista: ja la faré trucar la setmana vinent, i ho puntualitzarem. Vostè no em pot amoïnar ni destorbar mai, ni que s'ho proposés.

He anat seguint els seus èxits, tan merescuts, i em satisfan més que si fossin propis, ho pot ben creure.⁵⁰ Sé per diversos indrets que, a més de la legítima satisfacció moral, li han representat guanys econòmics no gens menyspreables. Suposo que no trobarà bunyol ni indelicada l'al·lusió, perquè ja sap que he estat en algun moment el seu conseller efectiu i continuo considerant-me'n, si més no "honorari". Voldria que això es multipliqués en la mesura que li permetés, dintre del possible, la vida més còmoda, més lliure i més agradable. Amén. Si li ve de gust, ja em parlarà de tot plegat.

M'agrada el que em diu sobre la seva novel·la que vaig prologar. Tant de bo guanyi el "Sant Jordi".⁵¹ Estic, com sempre, a la seva disposició.

Lamento molt que la meua salut m'impedís d'escriure el projectat comentari al seu magnífic llibre sobre algunes bèsties del bon Déu: ja sap com me l'estimo. Després, aquelles noies se'n varen anar de "Presència",⁵² i tururut ginjola. Però em sap molt de greu.

49. Carta manuscrita en quartilla blanca.

50. A. Bertrana publicà *Fracàs* el 1966 i *Vent de grup* el 1967.

51. Aurora Bertrana presentà *Cendres* al Premi Sant Jordi amb el títol *L'inefable Philip*. En recordar la primera novel·la publicada pel seu pare narra uns fets relacionats amb una obra seva presentada a un premi literari seixanta anys després de la publicació de *Josafat* i que bé podria tractar-se de *Cendres*: «¿Què hauria pensat Prudenci Bertrana del cas ocorregut a la seva filla, també escriptora, seixanta anys més tard de la publicació de *Josafat*? L'esmentada filla rebria una telefonada del president del Jurat que havia de jutjar un original seu presentat a concurs i, certament, gens immoral. La felicitava per la seva obra, deia que la trobava molt interessant, certament la millor presentada a concurs, com *Josafat*, i alhora l'advertia —paraules textuales—: "No et facis il·lusions quant al premi." I això passava a la liberalíssima Barcelona dels volts del seixanta, en plena època de desmoralització literària i clerical.» (Veg. A. BERTRANA, *Memòries fins al 1935*, Barcelona 1973, p. 170, i *Memòries del 1935 fins al retorn*, Barcelona 1975, p. 365.) L'any 1967 el jurat del Premi Sant Jordi el constituïen Ramon Folch i Camarasa, Joan Fuster, Josep M. Llopart, Josep A. Baixeras i Joan Triadú era el secretari.

52. Fa referència al canvi d'equip directiu que patí la publicació.

Jo tinc molt bon aspecte, però la realitat no és tan bona, ni de bon tros, com és natural entre la gent de bé —i jo faig tot el que puc per comptar-m'hi—, detesto de parlar-ne i ve-lo aquí.

Rebi tota l'amistat del seu invariable afm.

Espriu

15

Barcelona, 5 d'agost de 1968⁵³

Sra.

Aurora Bertrana
Vilada

Molt estimada amiga Aurora,

He estat una pila de dies fora de Barcelona i, en tornar, he trobat la seva carta, tan amable, del dia quinze del juliol passat: moltes moltes gràcies. Ha plogut des d'aleshores, tanmateix, però ja sap ara les raons del meu silenci. Li adreço aquesta resposta a "Les Eres de Guardiola" (o "Gardilans"?). Espero que li arribaran les meves ratlles.

M'ha fet molt feliç de saber que escrivia les seves "Memòries",⁵⁴ que seran per a mi i per a tots nosaltres, n'estic segur, una inexhaurible font d'alliçonament i una modèlica i divertidíssima lectura (he defugit el parany de la paraula "gaudi", tan cara als Artells,⁵⁵ als Pontífexs romans i fins i tot a Don Pelayo, el de Covadonga, el nom de la dona del qual sembla que era "Gaudiosa"). Comprenc que aquesta tasca l'esclavitzí i l'obsessioní, però paga prou la pena. No es torbi ni es destorbi, endavant i crits. I no li desitjo èxit, perquè fóra bunyol de desitjar allò que és segur.

Des del meu retorn no sóc a l'"antre",⁵⁶ sinó al passeig de Gràcia. número

53. Carta manuscrita en quartilla blanca impresa amb la capçalera: «ELAIA, S.A Tapineria, nº 10, 2º, puerta 9. Barcelona-2.» Aquesta adreça pertany a la d'un despatx de la mútua Asistencia Sanitaria Colegial S.A. que fundà el seu germà. (Agraeixo l'aclariment sobre aquest fet a Agustí Espriu.) Aquesta mateixa capçalera la trobem en la lletra adreçada a B. Xifré-Morros (vegeu l'Apèndix 1).

54. A. Bertrana publicà les seves memòries en dos volums: el primer *Memòries fins al 1935* fou publicat el 1973 i el segon, *Memòries del 1935 fins al retorn a Catalunya*, pòstumament l'any 1975.

55. Eduard Artells (Barcelona 1903 - 1971) fou el protagonista d'una de les polèmiques lingüístiques que discutia la intervenció i els criteris dels correctors. Aquesta polèmica durà des del 1960 fins al 1971 i hi intervingueren autors com Joan Fuster i Maria-Aurèlia Capmany. D'altra banda, Artells s'encarregava d'una secció de llengua de la revista «Serra d'Or» intitulada *Llenguatge i gramàtica* i des d'on denunciava incorreccions. Artells «se sabia els racons i raconets de la llengua, la solució a bon munt de problemes i la manera d'esquivar-ne força d'altres [...] fins al punt que durant molt de temps hom podia dir, mig en broma mig de debò, que la llengua era Artells.» (Vegeu Joan SOLA, *Del català incorrecte al català correcte*, Barcelona 1977, ps. 130 i 137.) Espriu no dubta a fer broma respecte a la doctrina del conegut corrector.

56. Es refereix al despatx del carrer Tapineria.

cinquanta-dos, segon pis. Però confio que amb el temps l'endreqarem i presentarem aleshores una passable i condigna cara.

Vostè es refereix, amb la seva generosa i característica bondat, al soroll que envolta d'un quant temps ençà el meu nom.⁵⁷ "Pourvou que cela doure", com deia en el seu dolent francès d'italiana de Còrsega la signora Letizia.⁵⁸ Si vol que li sigui franc, no m'arriba la camisa a la pell.

Que tingui un bon estiu. Li demano perdó per la lletrota que em fa estergir l'infecte bolígraf, que s'ha tornat foll a causa de la calor i la humitat, em penso. Faci el favor de saludar de part meva els senyors Anglerill⁵⁹ i també el Dr. Soler i Daniel, si el veu. Disposi sempre del seu afm.

Espriu

57. Aquell any publicà el primer volum de les *Obres completes*. (Veg. Salvador ESPRIU, *Obres completes*, vol. 1, *Poesia*, Barcelona 1968.) D'altra banda la revista «Tele/Estel» i P. Altares, en un article publicat a la revista «Cuadernos para el Diálogo», recollen el suggeriment de proposar el poeta en el llistat de candidats al Premi Nobel de Literatura: «La noticia que, con timidez, fue recogida en escasas líneas por algunos periódicos, llegó procedente de no se sabe de dónde: en la lista de los candidatos al Premio Nobel de literatura hay un nombre cuya obra hasta hace poco tiempo apenas había traspasado las fronteras idiomáticas de su país. Ese nombre es Salvador Espriu [...]» (Veg. «Tele/Estel», 2 de juny de 1967 i P. ALTARES, *Un nombre para el Nobel*, «Cuadernos para el Diálogo», núm. 54, Madrid 1968.) La proposta, però, amb el suport d'intel·lectuals com Josep M. Castellet, Joan Triadú, Jordi Pujol, Francesc Vallverdú i Antoni Comas, fou menystinguda i desprestigiada pel règim franquista. (Vegeu Agustí ESPRIU i MALAGELADA, *Salvador Espriu*, Barcelona 1996, p. 72.)

58. Fa referència a la mare de Napoleó, la Letizia més famosa de la història. (Vull agrair l'aclariment d'aquest aspecte a Miquel Edo.) Espriu havia batejat amb aquest nom un personatge d'un dels seus cicles narratius: l'amistançada tuberculosa d'un artista romàntic. Veg. Rosa M. DELOR, *Salvador Espriu, els anys d'aprenentatge* (Barcelona 1993), ps. 333-350 i Salvador ESPRIU, *Quasi-conte francès de Samsó* dins *Ariadna al laberint grotesc* (Barcelona 1984); *Letizia* (Barcelona 1973) i *Mariàngela l'herbolària*, dins *Les ombres* (Barcelona 1940). Aquest «Pourvou que cela doure» és el mateix que pronuncia Zeres a *Primera història d'Esther* en recordar Ephrem de Sibera. (Veg. *op. cit.*, p. 38.) Tanmateix Sebastià Bonet confirma que aquests mots són atribuïts a la mare de Napoleó (veg. *Primera història d'Esther*, Barcelona 1995, p. 163).

59. *Ariatea* va dedicat a Montserrat i Ramon Anglerill. Desconec, però, qui són.

I

Barcelona, 3 de juny de 1967⁶⁰

Sr.

B. Xifré-Morros⁶¹
Ciutat

Distingit senyor,

Voldria que constés, on i quan calgui, la meva adhesió a l'homenatge a la meva estimada amiga Aurora Bertrana, l'obra de la qual admiro molt. Veig que ara se li comença a fer la justícia que mereix. Ha trigat prou, però em penso que la pedant imbecil·litat del nostre temps romàntic ja no la gosarà ignorar ni s'atrevirà a enllestir-la, d'ara endavant, amb una clàssica rialleta de conill porquí.

Aurora Bertrana, a més d'una important escriptora, és una magnífica persona, que ens pot donar a tots lliçons d'honestedat, de coratge, de tolerància, de generosa comprensió. Ha sabut tothora –i això no és pas gens fàcil– ser digna filla d'un dels nostres més grans esperits. I ha sabut també mantenir-se sempre senzilla, bondadosa, cordial i humana: un viu exemple per a la nostra aspra i desgraciada comunitat. Crec que no podríem mai acabar d'agrair-li el que li devem.

Desitjo que l'acte, al qual no em serà possible d'assistir, tingui l'esclat i l'èxit que corresponen a la seva significació i a la il·lustre figura que ha de presidir-lo.

Sempre seu afm.

Salvador Espriu

II⁶²

Resultaria temerari i impertinent, em penso, que intentés comentar aquí la il·lustre personalitat literària d'Aurora Bertrana. Temerari, perquè no sóc de cap manera un crític. Impertinent, perquè coneixen prou Aurora Bertrana, des dels ja una mica llunyans "Paradisos Oceànics", els que segueixen amb fidelitat el dif-

60. Carta manuscrita en quartilla blanca.

61. Bartomeu Xifré-Morros, relacionat amb el món de l'art, fou el redactor artístic de la revista «Antologia» que dirigí Antoni Ribera. (Vegeu Joan SAMSÓ, *La cultura catalana entre la clandestinitat i la represa pública (1939-1945)*, Barcelona 1995, vol. II, p. 90.)

62. Document manuscrit. Quatre fulls de paper quadriculat de quadern de mida 14,5 × 18 cm i numerat amb xifres romanes.

cil camí de les nostres lletres. Seria potser fins i tot injuriós per a aquests pocs escollits lectors de pretendre resumir en unes paraules, a la força breus, l'activitat exemplar, al llarg dels anys, de la distingida escriptora, una activitat constant, indefallent, a prova d'incomprensions i de silencis. És ben penós d'emprendre i continuar qualsevol tasca entre nosaltres, car no podem pas dir que siguem un poble de massa fortuna, en els diversos aspectes de la nostra realitat històrica, tan aspra i desolada, tan combatuda pels més contradictoris torbs. Gent de passadís i de marca, sempre hem hagut de suportar anades i vingudes, marxes i ocupacions, imposicions contràries a la nostra manera de ser, influències alienes a l'autenticitat més profunda del nostre esperit. Hem esdevingut així un poble caut i recelós, de visió curta o escurçada, atent a gaudir dels escassos i sempre problemàtics guanys immediats, parsimoniós remugador de la pròpia migradesa. Com totes les col·lectivitats que es troben d'habitud submergides en situacions semblants a la nostra, crien entre nosaltres unes fillades espúries, sempre renovades, que, de seguida que se senten a la butxaca el pes de quatre sous indecents, afanats sovint en els més inconfessables contubernis, s'apressen a renegar de les tradicions i de la llengua, per adoptar altres parles d'àmbit més extrem, belles parles que es converteixen en llurs llavis en infradialectes de bordissers. Pel que fa als nostres estaments pagesos i populars, porten una vida feixuga i atzarosa, que justifica prou que restin, en general, al marge de tota cultura escrita. Aquesta ve a ser, doncs, un afer d'uns quants intel·lectuals (i demano butlla per a la paraula, per a alguns més perillosa que una mossegada d'escurçó), que s'han d'adreçar per força a un públic molt restringit, amb l'esperança, sempre renovada i que no s'ha d'acomplir, d'arribar algun dia, en un venturós irreal demà, a un nombre més ampli d'ulls i orelles passablement oberts. Davant l'esmentat petit públic hem de comparèixer tots el qui en el país ens entossudim a escriure, i Aurora Bertrana no queda, és clar, exceptuada de la cadarnosa norma. Aquestes condicions especials susciten a l'ànim de l'escriptor de la nostra llengua la confortable sensació de partir sempre de zero, de començar a cada llibre de cap i de nou, de dirigir-se una mica, i àdhuc força, al buit, a una buidor poblada, de tant en tant, de veus corteses, però sempre glacials i del tot indiferents. Tanmateix, em sembla que aquests entrebancs ens proporcionen també algun positiu avantatge. "Ubi uber, ibi tuber"⁶³ —diu un vell proverbi llatí. A nosaltres, en no poder-nos mai refiar de cap mamella, ens és estalviada aquella classe de mals que solen produir nafres i bonys... O opineu potser que no és així? D'altra banda, ens podem tal volta aprofitar, més que ningú, d'una molt sagaç i justa observació que cito de memòria. "És cert" —va escriure una vegada algú amb singular lucidesa— "que tot ja està dit. Però, com que tothom ho oblida, és lícit sempre de repetir-ho de nou". Si el silenci i l'oblit emplen el nostre redol, vet aquí una còmoda oportunitat de mantenir a repèl de ventades, el caliu, el xup-xup de la nostra coudineta.

Oblit i silenci afecten els qui encara, de grat o a la força, anem de tomballons

63. La traducció literal és: «Allà on hi ha mamella, hi ha erecció», extret d'Apuleius, *Florida*, 18, 11, (*n.d.c.*).

i tombegem en topar de cap amb les dures parets del clos. I, el que és infinitament més allisonador, silenci i oblit envolten els nostres morts de més supòsit, els qui, en deixar l'ànima i la pell a bocins en llur obra, han impedit fins ara que s'apagués del tot la vacil·lant llantieta del país. Entre l'honorable rengle a què al·ludeixo cal comptar i col·locar en un lloc eminent el pare d'Aurora, el gran prosista Prudenci Bertrana, el nom del qual sembla que hagi caigut a la trampa, tan pueril com sinistra, del dimoni dels pastorets. No el veig gairebé mai mencionat per ningú i sospito que és un valor que les noves generacions ignoren per complet. No sol·licito des d'aquí que ens recordem d'ell, com no crec gens ni mica en l'eficàcia d'aquest gènere de peticions. Em limito a assenyalar una de les nostres vergonyes col·lectives, una grossa tara entre moltes d'altres. Els nostres escriptors, que solen passar llur vida en uns rars i poca-soltes llimbs (si és que aquests no són per essència poca-solta), queden, de seguida que es moren, esborrats i anul·lats en absolut i tant és que es diguin Bertrana com Ruyra, Alcover com Costa, o Coromines, o Bofill, o Salvat, o Riba, o Pons, o Sagarra. I aquest camí seguiran també, inexorablement, em temo, Víctor Català i Carner, "Gaziel" i Josep Pla, Foix, Oliver, Miquel Llor, els Soldevila, Garcés, Manent i els altres que encara sirguen i sirguem endinsats sense escapadòria en aquest resclum tan fascinant. I tampoc no llegim els qui exaltem tothora des dels topants més o menys satisfets i oficials, de digestió enraonada i dolça. Vet aquí Verdaguer i Maragall, convertits en una mena d'icones reverenciades, encensades, allunyades i ben cofades amb encintats capells de Divina Pastora. No imitem en això els nostres veïns francesos, que han sabut muntar amb llur literatura, amb productes, sovint medicocres, però rentats, pentinats, endreçats, edulcorats, llepats i amb una exquisida cura empapussats, una profitosíssima indústria nacional.

És evident que l'amable digressió que precedeix no va per vostè, ni per vós, ni per tu tampoc, sinó per aquell, per aquell que està sempre més enllà, encara que freqüentment, d'on acaben els altres. És evident que també, en arribar aquí, que, si no m'he apartat del meu propòsit, sí, en canvi, potser, de la meua comanda, la de presentar al nostre públic, siguin quines siguin les unitats que s'integren, una nova novel·la d'Aurora Bertrana, bellament anomenada "Cendres", no per caprici, sinó pels motius que el lector comprendrà al capdavant de la darrera pàgina. Parlo de presentació, però el mot aquí fa riure, perquè ni Aurora Bertrana ni la seva obra no necessiten de ser padrinejades. "Cendres" és un llibre escrit en una nerviosa i correcta prosa característica de la seva autora, amb un savi joc de diàlegs i de breus paràgrafs descriptius i indicatius de les molt matisades situacions psicològiques que Aurora Bertrana va introduint. En essència, és la narració del dolorós aprenentatge d'una noia d'uns vint anys, obsessa d'amor pel seu estrany marit, un híbrid anglosaxó que hauria fet les delícies de la senyora Pariser⁶⁴ o de qualsevol altre competent biòleg o naturalista del seu tarannà. És un tipus inquietant i

64. Aquest personatge apareix en la narració *Quasi-conte alemany d'Ulrika Thöus*. «"Vós co-neixeu", em deia la il·lustre amiga, "l'obra de conjunt de R. Goldschmidt, *Die sexuellen Zwischenstufen*, i els treballs de Meisenheimer, de Harrison i de la col·lega Pariser."» (Vegeu Salvador ESPRIU, *Ariadna al laberint grotesc*, Barcelona 1984, n.d.c.).

simpàtic, repel·lent i atractiu, tèrbol, inútil i, en el fons, un infeliç. L'autora passeja el seu mirall novel·lístic entorn d'aquestes figures i d'unes quantes més que les situen, contrapuntegen i emmarquen, amb una tècnica afinada, amb una traça que revela prou el que ja sabem: que es tracta de la creació d'un escriptor amb moltes hores de vol literari i humà. Aurora Bertrana no judica, ni disculpa, ni condemna, ni tan sols comenta. Només s'arrisca i es compromet a contar. Conta amb un punt de fredor, amb una volguda austeritat de recursos estilístics que protegeixen tanmateix una amagada tendresa, potser d'arrel franciscana, latent però discernible, una de les arrels que vivifiquen la tradicional visió catalana del món. Sembla que inviti, amb un eco lul·lià, a donar gràcies a Déu perquè no ha volgut que participéssim de la naturalesa de la planta, o de la pedra, o del diable. El que captiva més de la història, entre les moltes qualitats que en ella seria fàcil de subratllar, és la delicadesa amb què és contada, una delicadesa que no cau mai en la sensibleria, que no recula davant la veritat, sovint molt crua, però que no transigeix tampoc amb una espècie de mal gust, aquest mal gust que és l'innecessari comú denominador de tants d'escrits, a vegades molt notables dels nostres dies. El llenguatge és senzill i planer, però sempre acurat. Si incorre en algun vulgarisme, és que aquest es fa indispensable a la rigorosa veracitat psicològica i ambiental de la faula. L'autora ens assabenta de les vicissituds i cabòries d'uns pocs personatges, a estones magistralment absurds com ho és la pròpia vida, a Barcelona i a la Costa Brava, a Ginebra i l'Alta Savoia, per climes i paisatges que coneix de primera mà. La narració va recta i implacable cap al seu fi, s'enfosqueix i s'abrillanta amb un ritme perfecte, no defuig el grotesc ni els mots pintorescos i desemboça i ve a parar en una capseta plena de cendres, un grapat de cendres que foren un home, i els somnis d'una dona, i qui sap si podrien servir de lleixiu per a l'escadusser avisat lector. És un tros de la vida real, que el sobri art d'Aurora Bertrana, en la seva il·lustre maduresa, ofereix a la nostra meditació, no per entretenir-nos en unes hores d'oci, tot i que l'amenitat de la novel·la és certa, sinó perquè escoltem també, amb una orella atenta, un discret i sever advertiment moral.

Salvador Espriu

B, 2-5 de gener de 1964